

Redaktionelt forord

Af Janek Szatkowski

Baggrund

Performativitet er som videnskabeligt begreb blevet anvendt til at dække meget forskelligartede fænomener. Betragter man ordets oprindelse finder man to klart forskellige rødder. På oldfransk er betydningen knyttet til det at fuldføre noget. Det peger på effektivitet, kunnen og evnen til at gennemføre noget. Fra begyndelsen af 1600-tallet får ordet forbindelse til det, at nogen optræder for nogle andre. Noget der altså peger på en teatermæssig dimension. Som videnskabeligt begreb har performativitet fundet en række forskellige anvendelser ikke mindst i sprog- og kulturteoretiske sammenhænge.

Forskergruppen *Performativitet og teatralitet i æstetisk handlingskonstruktion og betydningsdannelse* blev etableret i 2005 som en del af det større strategiske forskningsprojekt ved Aarhus Universitet, "Videnssamfundet". Gruppen satte sig som mål at vise, hvordan performativitets- og teatralitetsstudier kan bringes produktivt i spil i en undersøgelse af viden i dagens samfund. Begreberne performativitet og teatralitet skaber på samme tid forbindelseslinjer og sætter forskelle mellem sprogteoretiske, kulturteoretiske og teaterteoretiske problemstillinger. Projektet søgte at afdække, analysere og perspektivere nogle af disse forbindelseslinjer og forskelle gennem en re-evaluering af, hvordan vor tids teaterkunst kan bidrage med forståelser af æstetisk handlingskonstruktion og betydningsdannelse i videnssamfundet.

Forskergruppen valgte at starte med en kritisk analyse af den tyske teaterforsker Erika Fischer-Lichtes performativitetsteori for at skabe et debatforum og en form for fælles reference. Denne fase blev afsluttet med seminaret "Performativitet", der afholdtes den 8. december 2006 på Aarhus Universitet, Institut for Æstetiske Fag. Oplæg til og indlæg herfra er samlet i to temanumre i Tidsskriftet *Peripeti*. Nr. 6, 2006 (om performativitet) og Nr. 7, 2007 (om teatralitet). Med udgivelsen af denne antologi afslutter forskergruppen sit arbejde i håbet om at bidrage til den videnskabelige videreudvikling af performativitets-teorierne.

Om performativitet

Performativitetsforskning undersøger, hvordan handling virker og bliver til betydning både i en menneskelig *dagligdags* kommunikation, hvor de kommunikerende er nær-værende, og i en *fiktionaliseret* form, hvor menneskelig kommunikation bliver kommunikeret som noget der-værende.

Teatralitetsperspektivet fokuserer på, at performative elementer bevidst indberegner referencer til sociale og kulturelle kontekster som forudsætning for betydningsdannelsen. Mens teatralitetsperspektivet muliggør transparens og analytisk afstand til handlingen, rollen eller begivenheden, fokuserer performativitetsperspektivet på udførelsen.

Forskningsprojektet *Performativitet og teatralitet som handlingskonstruktion og betydningsdannelse* tog udgangspunkt i, at teatret og scenen har fungeret som metafor og begrebsleverandør til en række forskellige vidensfelter og praksisformer siden Platons tid. Inden for fagfelter som filosofi, lingvistik, antropologi, adfærdsforskning, kognitionsforskning, rolleteori, kritisk teori, kønsteori, politisk teori, interaktionsteori osv. er forskellige former for mellem menneskelig aktivitet og handlinger blevet betragtet som teater eller drama. Det har betydet, at der er blevet sat fokus på

bevidstheden om det iscenesatte, på det dramatisk konfliktuelle, på handlingskonstruktioner og deres effekter, på forløbsstrukturer, på rollefunktioner, på spillet mellem en begivenheds teatrale elementer og mere abstrakt på den betydning, der dannes i selve udøvelsen af handlingen, og som forsvinder lige så snart, den er sat i værk. Det performative og det teatrale "eksisterer" således i kraft af tidlig og rumlig samtidighed i med-væren, i inter-aktion og måden, handlingen konstituerer betydning på.

Performativitet er et forholdsvis nyt begreb, der, ligesom teatraliet, dramaturgi og iscenesættelse, ikke kun er blevet et nøglebegreb inden for en bred vifte af forskningsdiscipliner, men som tillige har udviklet sig til at blive selvstændige, ofte flervidenskabelige studie- og forskningsfelter. At finde én teori, en praksis eller et "objekt", der ville kunne udpeges som samlet fælles reference for dette felt, er imidlertid en opgave, de færreste ville ønske at påtage sig.

I performansstudierne ligger der utvivlsomt en løs fælles reference til et udvidet teaterbegreb eller til teater forstået mere generelt som iscenesat begivenhed. Her er der derfor en mulighed for at sætte ind ved at skærpe begrebsforståelsen gennem afgrænsninger af en række forbundne begreber. Derved kommer performativitetsstudier til at omfatte de *typer begivenheder, hvor menneskelig handling og interaktion af og gennem gentagelse danner mening og kulturel betydning*. Betydningsdannelser af denne art finder sted på mange niveauer og ofte på flere niveauer samtidigt. Således kan rammerne og rammesætningen af en begivenhed forstås både som præmedieret koncept og som betydningsforhandling gennem samtidig tilstedeværelse (ko-præsens) og som gensidig påvirkning (interaktioner eller feed-backsøjfer). Ligeledes kan udførelsen af handlingerne betragtes som betydningsdannende både i handlingen som sådan (aktion), men, og ikke mindst, gennem *måden* handlingerne gennemføres på (performans).

Bredt forstået omfatter performansstudier og performansteorier en række højst forskellige praksiser og analytiske indfaldsvinkler til kulturelle begivenheder, hvor handling og optræden indgår som centrale elementer og hvor begivenhedskvaliteten (event-ness) i sig selv har stor bevågenhed.

Om antologien

Dette afspejler sig i de 10 artikler i denne antologi. Det er vores håb, at læsningen af disse artikler vil demonstrere en indre sammenhæng, der er muliggjort af en fælles reference til Erika Fischer-Lichte: *Ästhetik des Performativen*, 2004, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main (engelsk version, lettere revideret i 2008). Forskergruppen startede arbejdet med en fælles læsning og diskussion af denne bog. Herefter har gruppens medlemmer udarbejdet artikler, der alle er blevet gennemlæst og drøftet af mindst tre medlemmer. Det vil også vise sig, at der inden for denne fælles reference er forskelle, der sikrer at performativitetsbegrebet belyses gennem ganske forskellige perspektiver. For-og bagsidens billeder er hentet fra Kirsten Justensens fotosamling *Melting Time # 11*. De antyder, hvordan billeder kan indeholde deres egne kommentarer til handlinger. Den nøgne og udsatte krop mod det artistiske landskab skaber en meget bevidst kommentar ikke bare til et globalt tema, men også til fremstillingen selv.

Antologiens første bidrag er Torunn Kjølners oversigtsskabende introduktion. Det var Torunn Kjølner der tog initiativ til forskningsgruppen, og som ledte den frem til sin alt for tidlige død i november 2008. Vi, der som kolleger har videreført arbejdet, vil gerne dedikere denne antologi til mindet om en teaterforsker med et bredt udsyn, teoretisk og praktisk kyndig og med en vilje til at gøre en forskel.

Janne Risum argumenterer i sin artikel for, at der er god grund til at skelne mellem teateropsetningen som forberedt struktureret værk og teateropførelsen som transitorisk øjeblikskunst

foran et publikum. Hun konstaterer, at der derfor ikke er grund til at antage, at der skulle være en almen antagonisme mellem dramaet som skrevet værk og teateropførelsen som begivenhed. Janne Risum diskuterer den tyske teatervidenskabs pioner Max Herrmanns (1865-1942) syn på begge problemstillinger og inddrager også Aristoteles' og Lessings syn derpå. Med dette greb kritiseres og modbevises Erika Fischer-Lichtes udlægning i *Ästhetik des Performativen* af Herrmanns syn på teateropførelsen, og det godtgøres, at det alene svarer til Fischer-Lichtes eget syn på det performative som transitorisk.

Med artiklen om den omnipotente krop undersøger Elin Andersen, hvordan teorier om kroppen og dens tilstedeværelse i teatret kan udformes med meget forskellige vægtlægninger. I en diskussion med Fischer-Lichtes ideer om kropslighed påviser Elin Andersen, hvordan kroppen også kan læses som en brik i forskellige magtspil. I teatret bliver kroppen sat i spil af forskellige teaterformers forsøg på at kontrollere performerens krop. I videnskaben handler det om slagsmålet mellem kropslighed og tekst som forskellige paradigmer for forståelse, og i æstetikken er kroppen spændt op mellem avantgarde og tradition.

Siemke Böhnisch demonstrer i sin artikel, hvordan Fischer-Lichtes begreb om en feedback-sløjfe mellem tilskuere og performere må korrigeres på væsentlige punkter, hvis det skal finde anvendelse i forhold til en analyse af teaterforestillingen. Siemke Böhnisch foreslår, at skuespillerens og tilskuerens gensidige henvendthed til hinanden er en afgørende faktor for en mere præcis forståelse for feedback-sløjfen. Det er netop ved hjælp af forskelle i denne henvendthed til hinanden, at det er muligt at etablere forståelse for nuancer mellem forskellige måder, hvorpå feedback mellem tilskuer og skuespiller er mulig. Det kan også forbinde disse forskelle med forskellige genrekonventioner og spillestile og programmer for publikums adfærd.

Niels Lehmann gennemgår i artiklen "Nærværformer", hvordan man kan læse Fischer-Lichtes forsøg på at beskrive en ontologi for den performative kunst som en poetologi inspireret af avantgarden. Artiklen argumenterer for en konstruktivistisk tilgang til performativitetens begreb, der ud fra Niklas Luhmanns systemteori og begrebet operative lukninger afklarer det mulige spillerum uden for en ontologisk forstået performativitet.

I forlængelse heraf præsenterer Janek Szatkowski et bud på, hvordan man inden for samme videnskabsteoretiske horisont kan tilbyde et alternativt begreb om performativitet. Han foreslår, at man arbejder med performativitet som et begreb, der iagttager verden ved hjælp af forskellen mellem "person" og "rolle". Dette tema gennemspilles så i en kritisk diskussion med Fischer-Lichtes analyse af et konkret performanceværk (Marina Abramovic: *The Lips of Thomas* 1975). I denne performance søger performeren at få fiktionen til forsvinde gennem udførelsen af reelle handlinger (spise honning, skære i sig selv, piske sig selv osv.). Janek Szatkowski læser dette som en kunstnerisk undersøgelse af, hvad der sker, når man forsøger at klappe person og rolle sammen, sådan som det tendentielt sker i videnssamfundets udnyttelse af den enkelte vidensarbejder.

Thomas Rosendal fortsætter i "Værket på væven" inden for den samme videnskabsteoretiske horisont, og diskuterer, hvordan begrebet om et kunstværk, der i nogle performativitetsteorier foreslås afskaffet, kan dynamiseres. Værkbegrebet er for kritikerne alt for bundet til en kausal logik, simple afsender/modtager kommunikationsforståelser, romantiske ideer om organiske helheder osv. til at det kan bruges til at beskrive den performative begivenhed. Thomas Rosendal imødegår denne kritik og tilbyder et systemteoretisk gear, dynamisk værkbegreb. Med dette kan en konkret analyse af en interaktiv børneteaterforestilling *Forestillingen om Kejserens nye Klæder* af Corona la Balance (2007) illustrere, hvordan et sådant værkbegreb giver et skarpt analytisk perspektiv.

Også Anette Vandsøs bidrag forsøger at dynamisere værkbegrebet i stedet for at afskaffe det.

Redaktionelt forord

Hendes artikel tager udgangspunkt i den amerikanske komponist John Cages 4'33" (1952) – der er et af de eksempler, Fischer-Lichte giver på et performativt værk. I en diskussion med Fischer-Lichtes analyse viser artiklen, hvordan opførelsens betydningshandling adskiller sig fra hverdagslige handlinger, og derfor hævder Vandsø, at opførelsen selv af dette tavse værk har en form for værk-karakter. Opførelsen, eller det performerende, må dog, ifølge Vandsø, betragtes som noget performativt, og artiklen forsøger via udsigelsesteoretisk analyse at indkredse dét, der kendetegner 'det performerendes performativitet'.

I artiklen "Afbrydelsesstrategier" diskuterer Erik Exe Christoffersen 'afbrydelsen' som en kunstform i hvilken strategier og traditioner for diskontinuitet er centrale elementer i teater- og performanceværker. Afbrydelsen skaber en forstyrrelse i værket og forskellige medier. Det betyder, at performative former kan betragtes som autenticitetsprojekter. Artiklen hævder, at afbrydelsen er en del af værkopførelsens begivenhed.

Til slut spørger Annelis Kuhlmann om performereren er død. Med udgangspunkt i den politiske performance *Funus Imaginarium* (2010) ved Das Beckwerk beskriver Annelis Kuhlmann, hvordan mimesis-begrebet bliver gen-fortryllet af den mise-en-abyme-agtige politiske performance, der indebærer en begravelse af Claus Beck Nielsen, dog in absentia. Performancen mimer ritualet og involverer tilskueren i en kritisk og tragi-komisk danse macabre.

Udgivelsen af denne antologi er blevet muliggjort gennem støtte fra Aarhus Universitets Forskningsfond. Jeg skal takke mine kolleger og mine medredaktører Erik Exe Christoffersen og Thomas Rosendal for støtte gennem hele projektet.

TORUNN KJØLNER

IN MEMORIAM